

החינוך המיוחד – במקורות היהודיים*

רחמים מלמד-כהן

לזכרו של מורי ורבי ר' שלמה גולדשמידט ז"ל

בחברה המערבית המודרנית קיימות שתי מגמות הסותרות זו את זו בקשר להגדרת ילדים חריגים הזקוקים לחינוך מיוחד. המגמה האחת שואפת לתייג ולהכניס את הילד החריג לקטגוריה מוגדרת וברורה על מנת שפאשר יהיה לספק לו שירותים מיוחדים (חינוך, מיכשור, טיפול, פטור ממיסים וכדו'), לפיכך ישנה כדאיות להיכלל בהגדרת החריג וליהנות מתנאים משופרים. מאידך, קיימת מגמה לברוח מן הסטיגמה הגורמת למעמד חברתי שלילי ומשפיעה לרעה על הדימוי העצמי של הילד החריג.

כבר בראשית המאמר ברצוני לציין כי נראה לי שגישת היהדות כלפי החריג נובעת מתוך ראייה אינדיווידואלית, אבחנתית, ובעיקר מתוך מגמה אנושית המגשרת בין הפרט על צרכיו וזכויותיו לבין החברה על טובתה ושלמותה.

הטיפולוגיה בחינוך המיוחד מושתתת על מעבר חד, דיכוטומי, בין הנורמאלי ללא-נורמאלי. ההגדרות עדיין נשענות על מונחים ומושגים רפואיים, כגון: דביל, C.P. (שיתוק מוחין), אוטיסט וכדו'. אמנם ישנן כיום השפעות חברתיות וזרמים חינוכיים המנסים לארגן טיפולוגיות אחרות על בסיס סוציאלי, כגון: סיעודי, אימוני... אה על בסיס לימודי-חינוכי, כגון: לקוי-למידה, קשה-חינוך..., אולם המינוח הרפואי עודנו דומיננטי.

התיוג מסייע לפעמים לאי-דיוק, מכתים באות-קלון, לעיתים מעורר דעות קדומות, 'נדבק' לאדם ואינו מתחשב בהכרח בשינויים המתחוללים בעיקר אצל ילדים שלגביהם הפרופיל האישיותי עודנו דינמי ומשתנה. ידועים מקרים של הנצחת מצב ההשתייכות לקטגוריית חריגים אף כאשר החריגות איננה קיימת עוד. כמו כן ישנן עדויות על כניסתם של מקרי-גבול שוליים לקבוצות חריגים ואף חדירה כוחנית של בני-אדם נורמאליים לקטגוריה של חריגים לצורך קבלת תנאים מועדפים. היכולת הדיאגנוסטית הגבוהה מאפשרת כיום הפרדה, פירוק, מיון וארגון מחדש של מערכת החינוך המיוחד בקונפיגורציות שונות.

* הרצאה שהושמעה לתלמידות החוג לחינוך מיוחד במכללת אפרתה, ירושלים, ביום ח' בחשוון ה'תשמ"ה.

חרש שוטה וקטן

נסה לבדוק האם במקורות היהודיים קיימות הגדרות לחריגים בדומה להגדרות המדעיות? האם ישנם מאפיינים דומים שניתן להקיש מהם על גישות קרובות במדע וביהדות? מהם הביטויים החינוכיים, החברתיים והמשפטיים כלפי הילד החריג על פי הפסיקה ההלכתית ועל פי מחשבת היהדות?

יש התמהים על הכללת חרש שוטה וקטן בכפיפה אחת. מה לו ל'קטן' שמכניסים אותו באותו כותר יחד עם שוטה וחרש? וכיום, שהחרשים יש להם תקשורת עם זולתם מדוע מושווים הם לשוטים או לקטנים?

חש"ו (חרש שוטה וקטן) מופיעים בסמיכות במקורות המשנתיים והתלמודיים כאשר מדובר במתן הגנה על ידי ההלכה כדי לשמור על שלומם וטובתם עקב האסימטריה שבינם לבין בני החברה האחרים. לשם דוגמא נביא ארבע קביעות הלכתיות בקשר לחש"ו: א. "לא בני דעה נינהו"¹ (=אינם בני דעה), היינו, דעתם איננה בשלה כדי להבין את האחריות המוטלת עליהם ואת כוונת המעשה

ב. "פגיעתן רעה"² זאת אומרת מי שפוגע בהם זה לרעתו והוא חייב, "החובל בהן — חייב, והם שחבלו באחרים פטורין".

ג. "לאו בר עונשין"³ (=אינם בני-ענישה), שהרי אין בהם שיקול דעת מספיק כדי להבין את העונש ולשנות התנהגות.

ד. "אינם מוציאים אחרים"⁴ ידי חובה. 'זה הכלל: כל שאינו מחוייב בדבר — אינו מוציא את הרבים ידי חובתן'. אבל אם אדם גדול משגיח ומפקח עליהם אזי יש מצוות שהם יכולים לעשות.⁵

הרמב"ם מנמק את הגישה המיוחדת לחש"ו בהיגד אנושי "לפי שהם אדם מישאל".⁶

החרש מייצג את הליקויים הפיזיים שיש להם השלכות על התחום הקוגניטיבי. התלמוד במסכת חגיגה מציין שחרש הוא מי שאינו שומע ואינו מדבר. בימים ההם גרמה החרשות בדרך כלל לפיגור שכלי. על נושא זה קיימת ספרות הלכתית-מחקרית רבנית ענפה. רוב הפוסקים נוטים כיום לקבוע שאם החרש מתקשר עם סביבתו בשפת אצבעות, בקריאת שפתיים, בשפת סימנים או בתקשורת כללית הרי הוא איננו 'חרש' על פי ההלכה ואולי צריך לכונו בשם אחר. הגדרה חדשה נכנסה ללקסיקון ההלכתי והיא "חרש שלמד

1. בבלי יבמות צט ע"ב בעניין טומאת קדשים והפרשת תור"מ, בבלי מנחות צג ע"א בעניין פטור חש"ו מסמיכת ידיים על ראש הקרבן. ועיין בבלי חגיגה ב ע"ב.
2. משנה בבא קמא פ"ח מ"ד וכן בבלי ב"ק לט ע"א.
3. אף לגבי קטן מותר להענישו, בהסתייגויות מסוימות, כדי לחנכו. רמב"ם הל' ת"ת פ"ב הל' ב, הל' דעות פ"ב הל' ג, הל' חובל פ"ד הל' ט.
4. משנה ראש השנה פ"ג מ"ח. ובעניין שופר ראה בבלי ר"ה כט ע"א. וקריאת מגילה ראה משנה מגילה פ"ב מ"ד. נרות חנוכה ראה בבלי שבת כג ע"א.
5. בעומד על גביו כגון בשחיטה ועיין בבלי חולין ב ע"א ובבלי גיטין כג ע"א ובמאמרו של ז"ג גולדברג, 'נשואי-מפגרים', תחומין, ז (תשמ"ו), עמ' 231–248.
6. רמב"ם הל' שבת פ"כ הל' וכן בבלי שבת קנג ע"א (בלי המלה 'מישראל').

בבית ספר לחרשים" ודינו ככל אדם. אמנם קיימת אסכולה, ההולכת ומצטמקת, הגורסת שדיני החרש הם 'גזירת-הכתוב' בין אם הוא מבין ובין שאינו מבין. אך ככל שהמפגש של הרבנים עם חרשים גדל, וככל שהטכנולוגיה של מכשירי השמיעה והדיבור משתכללת, וככל ששיטות הלימוד וההוראה משתפרות — גוברת ההתייחסות אל החרש כאל אדם נורמאלי.

הקטן, מייצג את חוסר הבשלות במישור המוטורי, הרגשי, החשיבתי, המוסרי וביחסי-הגומלין החברתיים בהשוואה לנורמות של עולם המבוגרים. שלבי התפתחותו של הילד יכולים לשמש כמחווה (אינדיקטור) לקביעת רמה שכלית. הרב משה פיינשטיין⁷ זצ"ל מבחין בין מפגרים שדעתם כדעת הפעוטות בגיל 4–5 לאלו שדעתם כבני 7–8. השלכה יש לכך לגבי גודל הכיתה, מספר התלמידים, מספר המורים, שיטות הוראה וכו'. ביטויים שונים במקורותינו מציינים ראייה מבחנת ומבדלת בגילים שונים בתקופת הילדות: תינוק,⁸ עונת הפעוטות,⁹ קטן פורח¹⁰ (מקדים התפתחותו), שנת הפלאה¹¹ (השנה שלפני הכניסה למצוות), קטן שהגדיל ועוד. אולם משפט המפתח שחז"ל אימצו לגבי עיתוי החינוך למצוות הוא "כל חד וחד לפום חורפיה"¹² (=כל אחד ואחד לפי חריפותו), משמע מן הרגע שהילד מבין מה הוא עושה, למי הוא עושה, איך הוא עושה ומתי הוא עושה. לכן "קטן הודע לנענע חייב בלולב".¹³ למעשה קיים מתח ביהדות בין המשיכה לאינדיוידואליזציה (כל חד וחד לפום חורפיה) לבין המשיכה לסטאנדארטיזציה (בן שלוש-עשרה למצוות... בן חמש למקרא וכדו'). מתח כזה קיים בהוראה בחינוך המיוחד בימינו.

השוטה, מייצג את המעורער בנפשו. הפגיעה באיזון שבין כוחות הנפש הבונים את האני גורמים לו לפרשנות מעוותת של המציאות, לקשיים בשליטה על דחפים, ולחוסר יציבות בהתנהגות ובמחשבה. כפי שנראה לקמן, חכמים הבינו שיש דרגות שונות בשוטה, התופעה יכולה להיות קצרת-טווח בת-חלוף, קבועה או מתרחשת לסירוגין. בשונה מן החרש, הקטן או המפגר, קשה לבנות מודל הירארכי או ליניארי לשוטה. לפיכך חיפשו פוסקי-ההלכה בכל דור ודור דרכים לאיבחון כשרים שכליים, לבדיקת גהות הנפש (מבחני אישיות) ואף לדרכי טיפול ושיקום.

7. מ' פיינשטיין, 'החילוק בין שוטה לפתי וחיוכי מצוות ות"ת לפתי', עם התורה ב (תשמ"ב), עמ' י-יב.
8. משנה נידה פ"ה הל' ג.
9. משנה גיטין פ"ה הל' ז.
10. בבלי ברכות מז ע"ב רשי ד"ה: 'קטן פורח'.
11. על זה ועל 'עונת הנדירים' ראה בבלי נזיר כט ע"ב ובספרו של ב' אדלר, הלכות והליכות ב'ר-מצווה, ירושלים, תשמ"א.
12. בבלי גיטין נא ע"א, בבלי כתובות ס ע"א.
13. משנה סוכה פ"ג מ"טו.

מבחינים דיאגנוסטיים של חז"ל לבדיקת כשרים שכליים

1. "צרור וזורקו, אגוז ונוטלו" ¹⁴ נותנים לילד אגוז-מלך ואבן דמוית-אגוז. אם הילד זורק את האבן (צרור) ושומר על האגוז — מורה הדבר על הבנה או ליתר דיוק (ע"פ סולמו של כלום) יש כאן ידיעה, הבנה, יכולת הכללה, ניתוח, יישום ושפיטה ערכית.
 2. "רואין אם מדבר כשם שמרגילין עופות שידברו" ¹⁵ היינו, האם יש לפנינו רמת חיקוי בלבד (parroting) התנייה קלאסית, הידוד וכדו' או שהילד יכול לבנות משפטים באופן עצמאי.
 3. "בודקין אותו שלוש פעמים בסרוגין אם אמר להם על לאו — לאו, ועל הן — הן" ¹⁶ זאת אומרת אם הוא משיב נכון על שאלות של ידע המתאימות לגילו.
 4. "שואלין אותו בחורף אם רוצה פירות של קיץ, או בקיץ אם רוצה ללבוש בגדים של חורף" ¹⁷ במלים אחרות שואלים את הילד שאלות שיש בהן אבסורד ודברים הסותרים זה את זה (ראה מבחני ווכסלר).
 5. "סברו ליה וסבר" ¹⁸ — מלמדים את הילד עניין חדש ורואים אם קלט והבין. בהזדמנות זו אפשר להכיר לא רק תמונת מצב אלא גם תהליך-למידה.
 6. צופים בו לראות "אם הוא מעורב בין הבריות", לאמור, אם יודע במשא ומתן, אם ההסתגלות החברתית שלו תקינה.
- העקרונות הללו הנחו את חכמי ההלכה ויש להניח גם את מורי ההוראה בישראל.

אוטיסט (?)

החתם סופר ¹⁹ נשאל לפני כ-150 שנה:

אחד מתושבי קהילתנו, ספרדי, אשר זה שנתיים הלך לעולמו הניח בן אחריו שהוא לעת הזאת בן ז' שנים. והנער בכל מעשיו כמתעתע, מדבר ואך קול דברים, ובעצמו אינו יודע מהו מדבר. שומע בעת מדברים אליו ואינו יודע תכלית שום כוונה מיוחדת על בוריה ממה שדברו אליו. אינו לא חרש ולא אילם ואף לא פיקח. כל מעשיו, רמיזותיו, קריצותיו, תנועותיו, מוכיחין, מעידין ומגידין אשר הוא שוטה ודעתא קלישתא מאוד... ואין יורש אחר זולת השוטה הזה. והרופאים כולם פה אחד כי יש בו מעט דעת... בעיר וייען (וינא) הוקם בית חינוך מורים מחנכים מלמדים לאלה דעת ומזימה, ואם יבוא שמה, בודאי, בלי שום ספק יעלה מעלה אחר מעלה בדעת... השאלה, כי אחרי אשר ינתן שמה, אף כי אי אפשר לשלוח לו ולהכין לו די מחייתו בכשרות, אף לא יניחו להוביל לו שמה דבר ממקום אחר... ואף במאכלן ומשקן. אם רשאי למוסרו שמה כיוון שבדודאי יאכל נבלה וכל טרפה, או לא?

14. שו"ע אה"ע קכא ס"ה וראה שם הרמ"א.

15. שו"ת מהר"מ שו"ק אה"ע ס"י קעט.

16. רמב"ם הל' גרושין פ"ב הט"ז.

17. שו"ע שם וכן שו"ת שרידי אש ס"ה ל"ה.

18. בבלי מגילה יח ע"ב.

19. שו"ת חת"ס אר"ח ס"ה פג.

תמצית התשובה:

מותר, אם אכן יגדל ויתקדם, יבין ויהיה חייב במצוות. ואין למחות בגויות המאכילות אותו נבילות, אבל אין לומר לגוי להאכילו, שזה כאילו מאכילו בידים. ועוד תנאי: כשיגיע לבן שלוש עשרה שנים יום אחד יוציאוהו משם. והעידו קדמונינו ז"ל שמאכלות אסורות בנערות מטמטם הלב ומוליד לו טבע רע. עדיין אני אומר מוטב שיהיה שוטה כל ימיו ואל יהיה שעה אחת רשע.

לפי תיאור הילד נראה שהיה אוטיסט. פסק ההלכה מתחשב בגיל הילד, בעצמת הפגיעה, באופי המוסד, בסיכויי השיקום ובחומרת איסור אכילת נבלות וטריפות. ההכרה שהמוסד לחינוך מיוחד יכול לתרום לקידומו של הילד מעלה אחר מעלה מורה על אופטימיות והערכה חיובית של שיטות טיפול חדשות.

מפגר

ביום י"ח בתמוז ה'תשמ"ח (3.7.88) ניתנו בבית המשפט העליון בישראל הנימוקים לפסק הדין בעניין התרמת כלייה ממפגר לאביו. ²⁰ המדובר באדם בן 39, מפגר בינוני נמוך, שאביו בן 65 מטופל בדיאליזה. חוות דעת הרופאים הייתה שאם תושלל באב כלייה, תוארך תוחלת חייו, והוא יוכל להמשיך לטפל במסירות בבנו המפגר. חוות דעת העובדת הסוציאלית היתה שעדיף שהמפגר יהיה בביתו ולא במוסד. הבעיה: האם מותר להסיר כלייה ממפגר לטובת אביו, ובכך גם הוא ייעזר?

בית המשפט המחוזי פסק שמותר, למרות שהמפגר אינו מבין במתרחש. הנימוקים היו: זו דעתו של האפוטרופוס המייצג... ויש לשער שלו המפגר היה פיקח היה מסכים לתרום. הוגש ערעור שנדחה בטענות שונות, וביניהן שיש כאן טובת המפגר וגם הצלת האב. בית-המשפט העליון בראשותו של המשנה לנשיא, פרופ' אלון, קיבל את הערעור השני שהוגש ע"י אק"ם (אגודה לקידום ילדים מפגרים), ופסק שאין להסיר כלייה מהמפגר ומנה נימוקים רבים לכך. עמדת המשפט העברי בסוגיה זו משתרעת על פני 10 עמודים, וכך מסכם השופט אלון:

אנו כבית דין, הננו אביהם של פסולי-הדין, של אלה שאינם מבינים ואינם יודעים להסכים ולהחליט בעצמם, ואנו מצווים לעמוד על משמר דמותם וצלמם של אומללים אלה, לבד ייפגע כהוא זה ערכם כאדם, ככל אדם, אשר נולד בצלם.

מופרע בנפשו:

ה'שוטה' המוזכר בהלכה הוא המעורער בנפשו. בשונה מן החרש, הקטן או המפגר, קשה לבנות מודל הירארכי או לינארי לשוטה. עצמת ההפרעה ותדירותה אינם בהכרח התפתחותיים, ריבודיים או ניתנים לחיזוי מראש. כאשר מדובר בילד, הרי שאישיותו עדיין בשלבי עיצוב וגידוש ולפיכך אין להדביק עליו תווית של מופרע, אלא יש לתאר את התסמינים (סימפטומים) בלבד. אכן, כך גישת חכמינו.

20. ר"ע 698/86 151/87 184/87 היעץ המשפטי לממשלה נגד פלוני ואחרים, פ"ד מב(2) 661.

בתוספתא למשנה²¹ כתוב:

איזהו שוטה? היוצא יחידי בלילה, הלך בבית הקברות, המקרע את כסותו והמאכזר מה שנותנים לו.

על פירוש הגדרה זו ישנה מחלוקת:²²

רב הונא אמר: 'עד שיהיה כולם בבת אחת', כלומר, התנאי הוא שכל ארבעת הסימנים (כל הסימנים) יופיעו באדם.

רב יוחנן אמר: 'אפילו באחת מהן', היינו, מספיק שסימן אחד יופיע.

במשך הדורות הגיעו פוסקים לכלל מסקנה שדברי התוספתא אינם אלא 'לדוגמא' ובכל דור ודור יקבעו הדינים את הקריטריונים לגבי מי שאינו שפוי בדעתו. ואכן, הרמב"ם, הקודפיקטור הגדול, אמן הניסוחים, בבואו להגדיר ולתאר את השוטה אומר כך: "ודבר זה לפי מה שיראה הדיין, שאי אפשר לכוון הדעת בכתב".²³ כל שוטה שונה בפרופיל האישיותי שלו משוטה אחר, הכל יחסי למוסכמות חברתיות, לסוג ההלכה ולפרשנות הניתנת לה.

חוסר הקביעות של המופרעות משתקף מביטויים כגון: 'שוטה לדבר אחד', נכנסה בו 'רוח שטות', 'עיתים חלים (שפוי) ועיתים שוטה', 'מי שדעתו מיטרפת', 'מי שדעתו משובשת' עליו מעת לעת' וכדומה. לקמן יוצגו 4 דוגמאות:

1. על המרה השחורה אומר הרמב"ם:²⁴ "רוח רעה קוראין לכל מיני החולי הנקרא בערבית מלקוניה (= מלנכוליא)... שיברח החולה ויבדל מן הטבע האנושי... ותנוח נפשו בחושך ובהתבודדות". זו איפוא מופרעות נפשית עמוקה.

2. במתאבדים רואה הרמב"ם²⁵ בני אדם שיש להם הפרעות נפש שהביאו אותם למצב טראומטי דכאוני ולפיכך: "הסנהדרין, אין ממיתין ולא מלקין העובר עבירה, שמא נטרפה דעתו בדבר זה, שמא מן העמלים מרי-הנפש הוא, המחכים למות, שתוקעים החרבות בכתנם ומשליכין עצמם מעל הגגות".

3. האפילפטי²⁶ (= הניכפה) בזמן ההתקף, השיכור בשיכרותו והמסומם בשעת התמכרותו, הרי אלה בגדר "עת שוטה ועת שפוי", ובזמן שהם שפויים הרי הם ככל אדם.

4. על הפתאים שאינם מבינים בדברים הסותרים זה את זה, אומר הרמב"ם:²⁷ "הרי אלו בכלל שוטים". זהו תחום החפיפה בין מפגר קל ומופרע קל, אף בימינו רבים המקרים שלא ברור בהם אם ההפרעה הביאה לפיגור או להיפך, במיוחד כאשר מדובר בילדים.

21. תוספתא תרומות פ"א ה"ג, מהדורת ר"ש ליברמן, עמ' 107.

22. בבלי חגיגה ג ע"ב.

23. רמב"ם הל' עדות פ"ט ה"י.

24. רמב"ם פירוש המשניות שבת פרק ב' משנה ה' ועיין בבלי שבת כט ע"ב. וכן ערוך השולחן אה"ע קכ"א סי' י"ג.

25. רמב"ם הל' סנהדרין פ"ח ה"ו ועיין במאמרו של י' זילברשטיין, 'התאבדות כמחלת נפש', עמק הלכה, אסיא, ירושלים תשמ"ו, עמ' 202-204.

26. משנה בכורות פ"ז ה"ה, רמב"ם הל' עדות פ"ט ה"ט.

27. רמב"ם שם הל' י'.

עברייין

בסעיף הקודם דובר על המופרע בנפשו מסיבות פסיכוטיות, נירוטיות, או גורמים פאתולוגיים-אורגאניים אחרים שהשליטה עליהם אינם בידי אדם. מכיוון שגורמים אלו אינם 'בני-יכבוש' לפיכך השוטה אינו 'בר-עונשין'. לא כן יחס המקורות היהודיים להפרעות בהתנהגות על רקע חברתי-מוסרי, והדוגמאות דלהלן יוכיחו:

1. בן סורר ומורה. מבלי להיכנס לשאלה אם הוא סוציופאט או לא הרי שהמקרא, המשנה והתלמוד מדגישים את אחריותו של הבן שיכול היה להימנע מעבירה ולא נמנע. תיאורו של בן סורר ומורה הוא כה מורכב, מסובך ובלתי מציאותי עד כדי כך שר' שמעון אמר: "לא היה ולא עתיד להיות..."²⁸ יש כאן מסר מוסרי, שכאשר נער, מתוך כוונה, זדון ורציחה פועל נגד אושיות החברה ומוסכמותיה – חייב להיענש.

2. מי שיצא לתרבות רעה.²⁹ לגבי זכרים הכוונה היא למי שהתפקד ונטמע בתרבות זרה או מי שנעשה עברייין, אליס ומלסטם בריות. לגבי נקבות מדובר בדרך כלל ביציאה לזנות.³⁰

3. תלמיד שאינו הגון.³¹ יש אומרים שזה הוא התלמיד המפריע ויש אומרים שזה הוא התלמיד שמידותיו המוסריות בבחינת 'אין תוכו כברו'³² הן הגורמות שלא להכניסו לבית המדרש. שאלה זו של שילוב הילד החריג בכיתה רגילה היתה שנויה במחלוקת מאז ומתמיד, האם "חוטא אחד יאכזר טובה הרבה"³³ או "הולך את חכמים – יחכם"³⁴ או האם ללכת בדרכו של רבן שמעון בן גמליאל האומר: "כל תלמיד שאין תוכו כברו – לא ייכנס לבית המדרש" (חינוך אליטיסטי?), או בדרכה של המשנה באבות: "והעמידו תלמידים הרבה – לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים... יצאו מהם צדיקים"³⁵ (שילוב).

ילדים חרשים

אפשר למצוא אצל חכמים שתי מגמות שונות ביחס לחרש. האחת גורסת בשיטת 'גזירת הכתוב',³⁶ היינו אפילו אם הוא מתקשר ומבין, כל עוד הפגם הפיזי קיים הרי דיני חרש

28. בבלי סנהדרין ע"א.

29. דברים רבה ב, כד.

30. אך יש להבחין בין מחלה כנימפומניה לבין זנות מרצון ועיין שו"ת אגרות משה אר"ח חלק ב' סי' פח וכן מאמרו של הרב ג"א רבינוביץ, הוצאת בת שיצאה לתרבות רעה מבית הוריה, הלכה ופואה א' תש"ס, עמ' שמ-שמח.

31. בבלי מכות י ע"א.

32. בבלי ברכות כח ע"א.

33. קוהלת ט, יח.

34. משלי יג, כ.

35. אבות דרבי נתן פ"ב מ"מט.

36. שו"ת דברי מלכאל ח"ו סי' לה, שו"ת מנחת שלמה סי' לד, שו"ת צמח צדק סי' עז, שו"ת משפטי צויאל ח"ב אה"ע סי' פט.

חלים עליו. השניה דוגלת בשיטת 'נשתנו הטבעים',³⁷ היינו שאם הוא יוצר תקשורת על ידי שימוש בשפת הסימנים (סמלים), שפת אצבעות (אותיות), קריאת שפתיים וכדומה — הרי הוא כפיקח לכל דבר.

פסקי הלכה רבים ושונים נכתבו ב-200 השנים האחרונות בעניין החרש ומעמדו, אולם לאחרונה חלה תפנית עם חדירתו של מושג חדש שאומץ על ידי אנשי-הלכה והוא 'חרש שלמד בבית-ספר לחרשים'. המקור הוא כנראה בתשובתו של בעל 'שבט-סופר'³⁸: "אם החרש-אילם התחנך בבית-ספר לחרשים-אילמים ולמד שם לדבר בקושי, ובעזרת רמזותיו ותנועותיו, ויבין להתפלל ולשאת ולתת עם בני-אדם — חייב הוא במצוות כשאר כל ישראל...".

ילדים עיוורים

גם לגבי עיוורים היו התפתחויות בהיתרים. למשל בענייני בית-הכנסת נפסק במיוחד לגבי ילדים עיוורים המגיעים לגיל מצוות, שיש להתיר להם לקרוא את ההפטרה אפילו בעל-פה,³⁹ אך עדיף בכתב ברייל. כמו כן פסק הרב פיינשטיין שמותר לסומא להכניס את כלב הנחייה שלו לבית-הכנסת.⁴⁰

ישנן מצוות שהעיוור נתמעט בהן שהרי "דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרן בעל פה" אך ההתפתחויות הטכנולוגיות הממירות אותות גרפיים לאותות קוליים, או ראייה באמצעות מכשירים עוקפי מערכת הראייה, יעמידו את הדיינים בפני אתגרים חדשים.

סיכום

ראינו שהגדרות החרגי אינן סטטיות אלא דינמיות ומשתנות, הכל על פי התקופה, שיקוליהם של בעלי ההלכה, ההתפתחויות בתחום הרפואה, המדע והחינוך.

נוכחנו לדעת שההתייחסות במקורות היהודיים כלפי הילד החרגי היא מתוך ראייה אופטימית שאישיותו טרם עוצבה, היא עשויה להשתנות ולהתפתח, ולכן הדיון בו הוא בעיקרו מהיבט חינוכי.

מגמת האינטגרציה של הילד החרגי בחברה הרגילה מתפשטת ומתרחבת עקב הפתיחות החברתית ועקב האפשרויות שהמימסד והמערכות הבלתי פורמאליות מעמידות לרשותנו. משום כך האחריות האקטיבית של החברה גדלה והולכת. אחריות זו מושתתת על מצוות "וחי אחיך עמך"⁴¹ ועל יסודות הצדקה והחסד.

קיום מצוות הוא כרטיס כניסה לחברה ולכן יש לעשות כל מאמץ הלכתי וחברתי

37. אנצ' הלכה ורפואה ע' חרש, הערה 62 ועיין י"י וינברג, 'חרש שלמד לדבר לחיוב מצוות', שנה בשנה חשכ"ה, עמ' 125.

38. נכדו של החת"ם סופר ועיין שו"ת שבט סופר חאה"ע סי' כא.

39. שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' יב.

40. שו"ת אגרות משה חאה"ח ח"א סי' מה.

41. ויקרא כה, לו.

לצרף את הילד החרגי לחברה ה'נורמאלית' כדי שיהיה מעורב בין חבריות מילדותו. אנו חיים בעידן שאין עוד צורך בגישה פאטרנאליסטית היוצרת תלות של החרגי ב'אדוניו', אלא בעידן של יכולת הבאת הילד החרגי מוקדם ככל האפשר לידי עצמאות, אוטונומיה וזכויות של אדם בכבוד.